

dolgozású lusta ember éppugy hormonjainak köszönheti csökkent reakcióképességét, mint a könnyű felfogású, tettekre kész ember fokozott munkaképességét. Mindezt a tudományos és művelt ember számára oly fontos ismeretanyagot könnyed olvasmányként nyújtja a szerző, akinek tárgyba vágó írásait a *Korunk* régebbi évfolyamaiból is ismerheti az olvasó. (*Schmidt Ferenc*)

BIRÁLATOK

ÚJ MAGYAR KÖLTŐK I.

ILLY ÉS GYULA (III.)

A fordulat — az írói kongresszusi utazás — lényege nem az, hogy új ismeretlen világ nyílt meg előtte, hiszen addig is bejárt sok földet, országot, és csak részben az, hogy mit látott ebben az új világban. A fontos az az előre elhatározás, illetve annak a szükségességnek a belátása, hogy tapasztalatairól való beszámolója csak akkor lesz lehetséges, ha rajtuk érzik az „elfogulatlan“ megfigyelő tekintete, az objektív szándék, a tényektől való függetlenség gesztusa.

Pisítye právdu! — Irjátok meg az igazságot! — ezt a mottót hozta haza utraivalóul, illetve igazában vitte ki magával. „Tárgyilagos helyzetjelentést“ akar adni, csak azt, amit „két szemével“ látott, hogy a célzatosság gyanujába ne keveredjék. S ez a magatartás költői eredményeket hoz létre. Az „igazságot“ akarja látni s hamarosan rá kell jönnie, hogy nem az igazságról, hanem a valóságról van szó. A második belátás aztán az, hogy a valóság lényege nem merül ki a tárgyi valóság konstatálásában. Az ucca, amelyen jár, a szoba, amelyben megfordul, az asztal, amelyhez leül, a hang, amelyet hall, a gép, amelyet lát, tapint, mind észlelt valóságok és bármennyire megfigyeli is őket, bármennyire is összehasonlításokat tesz más uccák, házak, emberek, helyzetek között, hiányos és hibás eredményekre jut, ha csak észlelhető mivoltukat, a különbségeket és megegyezéseket, alkalmasságukat vagy hasznosságukat állapítja meg.

Különbség van a tényekben és cselekedetekben, abban, hogy az emberek a reménytelenség letargiájába süllyedve élnek-e életüket és abban, hogy a nélkülözés fájdalmát is beragyogja-e az optimista hit, — abban, hogy az életadásban vagy nem-adásban szabad utat kell-e engednem a természet vak törvényének vagy korrigálhatom és áttörhetem a törvény vakságát, — abban, hogy a bűn elkövetésénél súlyosbító vagy enyhítő körülmény-e a részegség, stb., stb., — a legjelentéktelenebb esettől a legvézetszerűbb eseményig, a legköznapiabb tárgytól a legmonumentálisabb alkotásig arra az eredményre kell jutnia, hogy a dolgoknak perspektívájuk van, *történelmük* van, a dolgok között egyetemes összefüggés van és csak ebben az idő és térbeli összefüggésükben, egyetemességükben érthetők meg a szemmel látottak, füllel hallottak. A tárgyak egymásmelletiségéből mozgás lett, a jelenségek egymásutániságából egymásra hatás, és mindezekből fejlődés, — egyezővel, — a mechanisztikus materializmust a már kifejtett átmeneti

idealizmuson keresztül lassankint kezdi felváltani a dialektikus.

A szubjektív tapasztalat objektív megértéssel telítődött; az empiriokriticista megfigyelésből, történelmi szempont, a természet tárgyai-
ból *társadalmi valóság lett*. A kongresszusi utazás nem tizezer kilométer megtétele látványok és kalandok között, hanem utazás a természetből a társadalomba és multjának látszatvilágából a jelen valóság világába.

A szempont, hogy az objektív-történelmi-társadalmi valóságot szemlélje, többé nem hagyja el, s ami áthidalhatatlan úrként tátongott a puszták népe és a modern városi szervezett nép között, az most a történelmiség perspektívájában eltűnt. Látta, hogy rövid évtized utja egyenesen vezetett a muzsik ikonjától a technológia matematikai képlet-táráig és éppoly belső összefüggés teremthető a muzsik és képlet-tár között, mint ahogy azelőtt döntő lelkiség kapcsolta az ikonjaihoz. S így lesz képes rá, hogy „minden dombbal egy-egy derengő századot“ léphessen át és lihegve siessen „mint valami sürgős, boldog üzenettel“ (*Sarjurendek* 59. o.), — hogy most már értelemmel, ne csak szánakozással és együttérzéssel akadjon rá a puszták népére. Az idő múlása most már nem szomorúság, nem a természeti hanyatlást, hanem az értelem száguldó fejlődését jelenti:

*Repül az ősz, repül a nyár,
száz évet öregszem* (Szálló egék alatt, 67. o.)

és hirtelen, soha nem remélt meggazdagodást:

*Ki egykoron rongyosan indultam
szegényebben, mint a mesékben,
diadallal, a mosoly fényes
diadalával visszatértem* (u. o. 77. o.)

A költő tehát találkozott a valósággal, a konkrétummal, amely most már nem az egyest, a véletlenszerűt, a közvetlent jelenti, hanem mozgást és összefüggést, általánost és totálist. E találkozás nem mentes minden küzdelemtől; sőt éppen ez a küzdelem teszi ki költői fejlődésének utolsó lépését. (Lásd: *Rend a romokban*, 1937.)

Még kísért az empiriokriticista mult („Egyszerű a világ; amit két szemed lát, ép elég dolgot ád“, 99. o.), de mindjárt túl is megy rajta („Ragyognak a tárgyak, Nyald meg a ceruzád“ u. o.). Kantianizmusa („Látszat ez a világ“) gunyba és kritikába fordul („olcsó, hiu látszat, Atya-Fiu-Szentlélek, oltalmazzon mindnyájunkat itt lent“, u. o.). Emlékeinek sem hisz már („Emlékek, emlékek, ó, már hagyjatok, kísértetek vagytok, rég meghaltatok“ 46. o.), eltűnt az idill, (a „gyermeki ártatlan, hiszékeny vidék“), mint ahogy ő is megváltozott:

Lábamnál az ülés rejtekeiben

Jean Jacques Rousseau összes műveit viszem. (47).

Még kétség gyötri, vajjon helyesen cselekszik-e, vajjon ami érvényes, hasznos, szükséges másutt, itthon is megéri-e az áldozatot; vagy helyesen értelmezi és alkalmazza-e ő a megismerteket?

*Messzi büszke tájak új elveivel
esetlen közelgek, csüggedt Gulliver —*

hiszen hátha:

*amit megérintek, améhez nyulok,
mindent összerontok és elpusztítok* (47), —

de aztán összeszedi magát: „a költészet nem arra való, hogy elámitsd a népet vagy akár magadat“ (98), s amaz új elvek tanította módszerességgel fog hozzá feladata betöltéséhez: első a valóság felfedezése, második a kifejezése, harmadik a megváltoztatása. Költői hasonlata

pontos: „idillek lágy hona“ az a bizonytalan fényképlemez, amelyet előhívóba merit a fényképész, kinek ujjai közt aztán egyre élesedik a kép:

*kicsiny hazám, hogy tisztulsz! ami még
tavalý homály volt, hogy ködlik tova!*

A tiszta kép azonban már többé nem két-dimenziós, — teljes történelmi tudattartalom, melyhez a külső kép csak alkalom, csak indíték:

*A dombnak-völgynek nem csupán nevét,
azt is tudom már, kinek birtoka,
a fészült szőlőhegyekről a bért
és hány kalóriát kér a kapa. (56)*

A puszták népe még nem ilyen biztos a dolgában: csak valami alaktalan vágy él benne a más után, amely néha a menekülésben nyilvánul meg („meggyűlölve vén szülőhonát már futna innen mindenki tovább“), néha hiányérzet az egész, illetve az a valóság, ami nincs („ilyen az élet, most a pusztai, Öcsémnek hiányzik a mozi“), — néha azonban már tapogatózás: „egy rádió van, este, hogyha szól a számadóék ablakaiból, élvezni a világnak híreit, a felpusztá a kűszöbön eszik“ (u. o.), s nagyritkán világos tudat: „Egy lány uj nótát kérdez untalan, a bogárnár meg a moszkvai utam“ (u. o.)

S a költő? A költő is követi a tántorgókat, a menekülőket, „mint nyája után a juhász“ (10. o.), de aztán nem elégszik meg a követeléssel; ő maga indul felfedező utra s keresi azt a kapcsolatot, amelyet a kongresszusi uton tapasztalt a falu és város között. Meg kell találnia a várost is, a pusztáról és faluból városba szakadt munkást, de ahhoz, hogy ide érkezzék, úgy látszik, teljesen el kellett volna szakadnia múltjától érzésben is, gondolkodásban is, nem pedig tapasztalatain épült meggyőződéssel, theoretikus előre elhatározással közelíteni hozzájuk. Így tehát nem az üzemi munkást, nem az osztályt, találja meg, hanem csak a lumpenproletárt (lásd *Galamb ucca, Kűlváros, Regényrészlet*, stb. c. verseit a *Rend a romokban* c. kötetben), — az osztállyal való összeolvadás nem következik el, s így nem csoda, hogy erkélyéről végignézve a városon, tovább siklik tekintete a határba, s ott nyugszik meg, ahol egy ekét fedez fel. (90. o.)

Az elméleti szempont alkalmazása azonban nem maradt meddő költészete számára. Felfedezi önmagát, mint annak az osztálynak a tagját, amelyben él. A Vörösmarty-féle kothurnust leveti, lelép a költői piedesztálról is, természetes és közvetlen lesz, anélkül, hogy individualistává vagy szubjektívvé válnék. Illetve, azzal, hogy szubjektív lesz, lesz objektív, nyer költészete objektivitást. Eddig a költői elhivatottság, a nép nevében beszélés adta költői attitűdjét. „A költő szól itten népnek nevében“ — ez volt verseinek mottója, — s minthogy a költő és a nép között a mult nagy általánossága tatongett és maga a költő fogalma és a nép fogalma is általános és absztrakt volt, a nép nevében beszélés csak „költészetet“ jelentett, poétikai tradíciót és formát, az individualista elhivatottság felfokozott tudatát. A költő kiszakadt a népből, talajtalanná vált, nem volt helye a társadalomban, nem vett részt a társadalmi funkciók egyikében sem.

A messzi tájak új elvei most felismertették vele önmagát; rájön, hogy az a társadalom, amelynek tagja, mint termelőeszköz nélküli munkaerőt használja: nem mint költőt, akire nincs szükség, hanem, mint hivatalnokot, akinek társadalmi szempontból csak bogara, ünnepe, szórakozása a költészet. A hétköznapok az eladott munkaerő napjai, csak a vasárnap az övé: „...bár csak egy napon: Köszönöm uram, hogy dolgoz-

hatom" (118), vagy ha beteg: „Már csak akkor vagyok költő, akkor szabad, mikor beteg vagyok" (100), vagy ha el-ellophat az irodai órából valamit: „főnököm tüntén, itt is lángolok" (107).

S azoknak a messzi elveknek köszönheti, hogy ez a megismerés nem jelent önmaga előtt „süllyedést", sőt ellenkezőleg: sajátmagát illetőleg megtalálja a fölényes ironia hangját és önmaga kettősségén keresztül átlátja a társadalom végzetes belső ellentmondásait, amelyek az ironikus fölényt, ami szubjektíve csak helyzetének kompenzálása, objektíve a társadalom szerkezetének áttekintését eredményezik s ezzel a fölényből tényleges felülemelkedés lesz. Csak nevetni és gúnyolódni tud már azon a „kegyes aggon", aki szánalmat érez,

*hogy lám koszorus fejem
s szédült röptükre szárnyalt szellemem
napestig, sőt gyakorta még azontul
a lenge hold szép útja idején is,
alantas alkuvások, a sivár
piac mulandó följegyzéseit
és kalmár számvetések titkait
bogozza, s hű nőm, fenkölt szárnyalásaim
társa e közben mos, síkál..." (92)*

s a nagy szavak, hangzatos szónoklatok ürességét, a történelmi nevek szemfényvesztését, áldozatkésztségi gesztusok csalását leplezi le, amikor ódát ír egy irodalmi ünnepségre, amelyen nem vehet részt irodai elfoglaltsága miatt, „kietlen zugából", ahol

*...lelincölt
Prometeuszként fűrtöm borzoló,
örült huzatban, három ugató
írógép mellett tépetem nemesb
szerveimet bus ügynökök rajától,
kik egyre jönnek, nem fogynak soha —*

s ódai lendülete mögött gúny s nevetéssel vágja oda:

*Fejedelmi sarj! te nemes, különb!
hazám dicsfénye! Küldjél pénzt nekem! (107)*

A gúny azonban gyakran öngúny is: kettős élete groteszkségének tudata. A kettősség abban van, hogy mint hivatalnok termelőeszköznélküli, munkaerejét árubabocsájtó, mint költő, mint intellektüel pedig termelőeszközzel rendelkező, de maga dolgozó ember; a groteszkség pedig abban, hogy kettős életének nem nemesbikét, nem a szabad szellemet, hanem a gépieset, a munkaerőt értékeli benne a társadalom s minthogy ezzel szembekerül a társadalmi értékrendszerrel, megpróbálja saját értékrendszerét, amellyel önmagát becsüli, alkalmazni a társadalomra. Ebből az értékrendszerből nézve szemlélete kiterébélyesedik, átfogóvá válik s míg egyfelől ez a groteszkség ráterül az egész világra:

*Hát néztem itten
e tündér népet, isten
kiválasztottjait selyem gatyában-ingben,
mely látni engedi a mell s kar szőrzetét (154)*

másfelől öntudatos kritikává erősödik, most már végleg döntvén, hogy az ő értékítélete az igazi)

E kritikához számos átmenet vezet, liberális morfondirozás („éjféli meditáció a legfelső emeleten" 130) papokról (...több szempontból is jobb volna uram, ha szolgálid legalább oly szegények lennének, mint mi, akiknek beszélnek", 124), gépekről (amelyek „csordaként az egész határt belepték", ughogy most „otthonát, fejét veszve menekül róla régi

népe 31.), divatról (mely a gépkocsi hátulsó ablakába disznek pont magyarruhás babát — akasztat, 57), majd gyilkos szatira (A Szabad sajtóra, 37), irodalmi reminiscenciák aktuálisra fordítása („*Éz minden ország támasza, talpköve, a méltó kamatláb*“, 133) és leleplezése („aranykalással habzó táj felett, ki ne szagolná már az üzletet?“ 12.), hogy azután mindez kegyetlen szintézissé, hangsúlyozott negációval már pozitív támadássá váljék:

*Ég kék, ur ir, a pap imádkozik,
a szüz ellenkezik még egy kicsit,
sóhajt a tolvaj, majd hűvösre jut,
csavaros a lét, mint a gyalogut,
De célhoz visz majd téged is, siess,
Amíg nem késő, hágyj, remélj, szeress (12)*

Az álszenteskedések mögé látás, az uralkodó ideológia „eszméi“ igazi értelmének felfogása, a társadalom strukturájának a felismerése s ezzel az ellene való fordulás adja azután költői feladatának másodikat: a kifejezés kötelességét. Önmagán tapasztalta, hogy valaminek a nem-pontos kifejezése mögött nem-értés, sőt félreértés rejtekezik: az adaequát kifejezés pedig már célképzetet hordoz magában, akarat megindításává válhatik. S amikor számotvet a kifejeznievalóval, ő maga is rájön, hogy az adaequáttságot még mindig hiába keresi a teljességben; ha a várost veszi számba, csak azt látja, amit már más is látott s legfeljebb gunyosan mosolyog a közhelyen („bűnök fertőjének mondom ezt a várost“), ha pedig önmagára gondol, a gunyos mosoly fájdalmas, lemondó grimaszba fordul („már, mint a messze csillagok, úgy tűnnek, kerengnek köröttem az emberek. Magam vagyok“. 193), s ez az egyedül nem nyit nagy perspektivákat: „Tiszta a sor, kész az eredmény... elnézem hosszan a keresztény nagy összeadási jelet: a Krisztusét a temetőn“, 4.).

Az egyéni lét ide torkol: az elmulásba, tehát önmagában nincs jelentősége. A közösséghez való kapcsolat teremti a maradandóságot. S ekkor eszmélkedik: „Nyög foga közt sebnek, csapdának, A nép még valahol alant. Elér foszlánya jajszavának“ (215.) S ezek a hangok már ismerősek: de bármennyire foszlányok is, többé nem emlékhangok: ugyanazok a hangok ezek, melyeket ő is hallat vagy elfojt vagy versbe ment: „a bántalomért, mely tegnap is ért és máma is ért“. (191)

Bánk bánnak, hogy leüljön a Peturok közé, személyes, nagy „bánki sértődés“ kívántatik. Illyésnek ez a bánki sértődése a sorsközösség felismerése. Az egyéni sorsok reménytelenségével szemben a közös sors reményteljessége. A kongresszusi ut előtt is a „nép fia“ volt, de olyan, aki kiemelkedett a népiségből és nietzschei romantikával költészetét e kiemelkedés eredményének érezte, most a költészet eszközzé vált és a közösséghez való viszonya taktikai-stratégiai. Ki kell fejeznie közössége tántorgását, érzelmi káoszát, tompa vágyakozását, hogy az is tudjon róla: az ezzel való adaequáttság lesz azután az eredmény.

*Legyek... az a vágy, az a hang, mit kiejteni,
sóhajtani sem tud, álombeli
bosszukiáltás, lidérc-szülte kép,
melytől hőkölve ő is hátralép,
ha testet ölt és egyszer szóra kel:
a szolga düh a süket égre fel. (9. o.)*

Közte és a közösség között most is van distancia; de ez a distancia nem az, hogy ő eltávolodott már a közösségtől és az sem, hogy eltávoztván nem tud teljesen visszaolvadni, hanem az, hogy ő már tudja, hogy mi

az oka a közösség sorsának, viszont a közösség még nem tudja.

*A kocsisorról a süket Gyalog
nem is sejti, hogy érte harcolok;
hogy könyvbe irtam... s már ha lelkesen
szárad, hogy a népet képviselem:
őt képviselem. (7. o.)*

Csakhogy ez a distancia már nem reménytelen: az egyén és közösség viszonyának ez egyik konstitutív példája. Nem az egész osztály az előharcos, hanem csak egyes egyének, csoportok; de ezek az egyének, csoportok reprezentálják az egész osztály tudatát, világosabban látják az osztály szükségleteit, érdekeit, funkcióját, mint maga az osztály; küzdenek az osztályért, ha az nem is vesz róluk tudomást, sőt ha az osztály egyedei tulnyomó részének ellenkezésére is akadnak. A felismerők, a harcolók fejezik ki az osztály objektív tudatát, nem a süket Gyalogok. Ez az oka annak, hogy a költői hedonizmust legyőzi az osztályhoz tartozás érzése s a költő, ahelyett, hogy Párisat járná, „mostoha ifjúságom szép labirintod“, — „itt ülök megint Gyánt és Ozor közt egy vén kőasztal előtt“. (17. o.)

S ezzel elkövetkezik a költő vállaló korszaka; a kérdés csak az, hogy mit és hogyan vállaljon. Egyéni magatartása világos:

*Nem a békét keresem itt sem.
Nem a lány vizet, de az örvényt,
A zavart mindig, nem a törvényt (18. o.)*

Tisztában van az erőviszonyokkal is:

*Élményeim gyalog, mentemben irom
nemzetem tenéked! Követi nyomom
az utókor, s erréb, két csendőr, lovon (60. o.)*

melyben benne van a két osztály közötti felkészültségi különbség (gyalog-lovon), másrészt azonban az előbbi győzelme, az utókor követés kétségtelensége. De ami közte van, az egész küzdelem lefolyása, az a legnehezebb. A nehézséget mintha nem is a lovasok okoznák; ha szám-baveszi a hatást, melyet egy-egy kísérlete kiváltott, hogy próbálgatja a szavakat:

*Még kér a nép... és fölmerül
egy arc: most adjatok! — vadul
körülnéz, ajkába harap
s egy ország helyett elpirul (62.)*

azaz, ha felveti maga előtt a kérdést, hogy ha Petőfi élne, vajjon tudna-e ma is olyan szabadon és fennen kiáltani, a mai márciusok idején, amikor „áradó sereg napjával egy új áruló“ jön csak (u. o.), amikor a falukutatásán „aggodalmaskodó főurnak“ azt kénytelen üzeni:

*Izgatunk? Nekem fáj legjobban, hogy téged
S nem szabadságharcra igába tört néped! (135)*

akkor úgy érzi, hogy

*Utolsó emelkedésünk az árban
óh, március, csak azért tornyosulsz már,
hogy rólad még tisztábban
és még messzebbre lássam,
mi partjainkból az örvénybe szédült,
a szennyes árban némán elpusztult már
s pusztulni fog. Mert mi is csak beszélünk. (64.)*

De vajjon megokolt-e ez a reménytelenség? Illetve: csakugyan „halottas ház, országos temető“ (172) a magyar világ, s nincs kit „életre lázítani“? Nem inkább azon mulik-e a dolog, hogy még saját magát

is inteni kell:

*Azt, hogy a nép fia vagy igazolnod, sejh, ma nem azzal
kellene: honnan jössz, — azzal ecsém; hova mész!* (136)

s nem az a módja az egésznek, hogy „öklöt rázzon és fenyegetőzzön“: „a nép nevében! cselekedjete“ (172), azaz mások, mindig mások, — és már előre elhatározza, hogy „ha egyszer a mocsár feltámad... s fű nem nő s kő kövön nem marad, — én akkor is majd hallgatag csak félreállok...“ (155) — hanem ellenkezőleg: a felismerőnek és cselekvőnek egy személynek kell lennie és a költői feladat nemcsak a megismerés, hanem a megváltoztatás is.

Persze, a megváltoztatás nem levegőben lógó, anarchikus, individualista tettekből adódik, mint ahogy az kifejezésre jut Illyés költészet első periódusában. A megváltoztatás nem előreelhatározás dolga, és a célképzeteknek társadalmi gyökerei vannak. Hogy a megváltoztatás objektív feltételei megvannak, arról Illyés meggyőződött a kongresszusi uton, azután visszatérve a hazai pusztákon és Petőfin keresztül a történelemből is. S ha Petőfi-jében előbb mentegette magát a multba fordulásaért, utóbb igazolja magát a jövő biztosítására. Önmagát vetíti Petőfibe, amikor azt mondja, hogy „ha társait polgári forradalmároknak hívjuk, őreá más elnevezést kell kitalálnunk. Forradalmár, de sokkal több, mint polgári“ (Illyés: *Petőfi*, 253. o.)

Ez a bizonytalan meghatározás a legpontosabb meghatározása önmagának. A megváltoztatást illetőleg nem képviseli a harmadik rendet, de nem képviseli a negyediket sem. A kettő között van? Lehet-e valami konkrét a kettő között? Illyés megint Petőfivel kísérletezik és 48-ra vetített szavakkal elárulja, hogy hogyan gondol a mára: „Jobbágyfelszabadítás? Hol vagyunk már attól. Az csak a rossz lelkiismeret kérdése s az aggodalmaskodó lelkeké, akik a nagyobb rosszat ezzel vélik elkerülni. A nép, az ország igazi kérdése, mondjuk ki kereken, a földosztás“ (*Petőfi*, 233. o.)

Eljut oda, ahonnan elindult: de a dialektikus fejlődés során egy magasabb fokon. S e fokon már nem verset ír, hanem politikai mozgalmat csinál, a „márciusi frontot“. „Ha eddig írói művekkel mutattunk rá társadalmunk sebeire és ugyanezekben a művekben a változtatás és az emberségesebb megoldás szellemét sugalmaztuk, akkor most vállalnunk kell a cselekvő szándék irányítását is, mert ezt várja tőlünk az ország és ezt követeli a magunk lelkiismerete is. *Vállaljuk*.“ (Mít kíván a magyar nép? A márciusi front programja, *Válasz*, 1937 március).

A szerzőség nem teljesen az övé, de a szellem igen. Petőfi kísért... Ő is a Nemzeti Múzeum lépcsőjére áll, hogy hirdesse az új 12 pontot. Ám Petőfi a világszabadságért harcolt, Illyés és az új márciusi ifjak a magyar szabadságért. Petőfi a kialakulóban levő nemzeti, polgári uralmak idején hitt a népek nemzetközi szolidaritásában, — Illyésnek a nemzetközi monopolista kapitalizmus uralma alkonyán a nemzetköziség még mindig a Kongó négekkel való testvériesülést jelenti (l. *Válasz*, i. m.) Autarkias szabadságharc: vajjon taktika, frazeológia-e vagy inkább taktikának beállított lényeg? Egyebek is vannak úgy a programban, mint a kísézőzenében, melyek sejtetni akarják, hogy a mai kiadók nem Landerer és Heckenast urak, akiket félre lehet tolni a szabadsajtó termékei utjából, végeredményben pedig azt a fentebb említett szociális kettősséget fejezik ki, illetve a kettősség másodikának a vállalásából származnak. Nem józan és hasznos opportunitás, mint ők hiszik, hanem lényeg: „Valljuk, hogy a történelmi eseményeket nemcsak a gazdaság és a társadalom tárgyi világa alakítja, hanem az emberi tudat és a

szellem is". (*Válasz*, u. o.) A program maga, sőt az egész mozgalom is ilyen „nemcsak hanem is“. Viszont nincs olyan találó kritika, nincsenek olyan hatalmas érvek, amelyek ezen a jellegén változtatni képesek lennének. Mert ezek az érvek más osztályszemszögből valók, mint amit ez a program — a népből származó intellektuelek programja — kifejez.

◁ A programnak igaza van: nem fasiszták a márciusi ifjak, még ha az utóbbi követelés megvan minden fasiszta programban is, azaz történelmi jelszavakkal kifejezve: nem nemzeti szocialisták, hanem — kísértetiesen pontos igazolásául annak, hogy azonos társadalmi struktúra és azonos osztályérdekek azonos ideológiát és politikai törekvéseket termelnek ki — *narodnyíkok*.

Ha a narodnyizmuson a közkeletű „népközé menést“ értjük, joggal tiltakoznak a márciusi ifjak a narodnyizmus ellen; az agrársettlementek mozgalma Magyarországon sohasem volt komoly; a Márciusi Front *Magyarország felfedezése* pedig nem a nép közé menés, azaz nem a nép sorsában való osztozkodás — e sors javítása végett, hanem a nép sorsának az uralkodó osztály szeme elé tárása, az uralkodó osztály értelmére való appellálás, annak jól felfogott érdekére való hivatkozás.

A narodnyizmus igazában azonban történelemszemlélet, és ez a történelemszemlélet szinte teljesen azonos a márciusi ifjakéval. *Lavrov*, *Mirtov*, *Mihajlovski*, stb. egyaránt megegyeznek abban, hogy „valamely társadalmi forma nem a tömegeken, hanem a kritikailag gondolkodó személyiségeken“, azaz az intelligencián nyugszik (*Lavrov*, l. *Pokrovski*: *Geschichte Russlands*, 18. o.), hogy „a személyiségek csinálják a történelmet“ (*Mirtov*), és hogy „az eleven személyiség minden gondolatával és érzésével saját veszélyére lesz a történelem faktorává; ő és nem valami misztikus erő állít fel célokat a történelemben és irányítja az eseményeket ezek felé a célok felé, akadályok során keresztül, melyeket szembeállítanak vele a természet és történelmi feltételek elemi hatalmai“ (*Mihajlovski*, l. *Uljanov*: *Zur Kritik einer kleinbürgerlichen Sociologie*, 70. o.)

Ugyanez a magatartása a márciusi ifjaknak is: mint kritikailag gondolkodó személyiségek felülről látják át „a magyar társadalom tengernyi nyomoruságát“ és történelemalakító erejükben fordulnak „felvilágosító, tudatosító és szervező“ munkájukkal a „magyar munkássághoz, a magyar parasztsághoz és a magyar értelmiséghez“. „Nem alakulunk párttá, de politikai mozgalommá akarunk fejlődni“ (*Válasz*, u. o.) jelentik ki, tehát nem mint az alsóosztályok tagjai akarnak azok harcában résztvenni, és ezt a harcot formálni, szélesíteni, öntudatosabbá tenni, hanem általános mozgalmat indítani Mihajlovski-féle „saját veszélyre“, — „szellemi harcot“, amely „az első és döntő csatátér“ (*Válasz*, u. o.).

Ezt a szemléletet nevezi Uljanov „a közvetlen termelő ideológiájának“ (i. m. 67. o.), azaz a termelő eszközökkel rendelkező, de maga dolgozó világnézetének. S ez az osztálylét teszi aztán azt, hogy az absztrakt szemléletű, anarchikus, kialakulatlan, fiatal Illyés Párisból a proudhonizmust, a férfikorban levő, konkrétan gondolkodó tudatos Illyés a kongresszusról a narodnyizmust hozza haza: a kisparaszti kistermelő szempontját. S minthogy ez a réteg a történelem formáló erejében csak kísérő, nem pedig vezérlő komponens, ezért a program felemássága, bizonytalansága és ezért a költészet nosztalgiája a néppel való teljes felolvadás felé és ezért a letargikus végső kicsengés: >

*Népeket, sorsokat busan merengvén
csorgatok vissza ujjam közt, — teérted*

*se halnék már meg, mint nemrég akartam.
Igy törxül a híres gyönyörű élet,
igy leszek, pájtás, ur végül magamban. (211)*

A kongresszusi ut teljes megismerést hozott, elkövetkezett a konkrét költészet kora, de e költészet társadalmi helyzetétől kijelölt korlátaival. S ezért az „általános“ politikai harc az ő számára bizonyos me- nekülést jelent; nem úgy, mint Petőfinél, aki a lantot nem felcserélte a karddal, hanem mindakettővel harcolt, két kézzel, teljes lélekkel („Lantom, kardom tied, ó szabadság“) Illyésnél már „elég a beszéd- ből“, — „balta, csép, meg; hadarólap magyarázza igazunkat“ (67), — azaz nem elmélet és gyakorlat, hanem elmélet *vagy* gyakorlat. Az el- lentéteknek ezt a dialektikus egységét eddig még nem sikerült megte- remtenie; ő maga úgy érzi, hogy nem is lesz képes rá, e feladatot utó- daira, a jövő nemzedékre hagyja:

*Kik náivabbak lesztek, mint apátok,
a nagy harci dalt zengjétek felettem (211)*

Higyük-e ezt a költőnek? Vajjon a mai borult időben nem csupán a keresztutat látja-e az ut végének? (*Sándor Pál*)

NÉGY UJ FRANCIA REGÉNY. AZ UJ ÉPOSZ

Csodálatos lesz a világ számára, mely egykor majd korunk felé for- dul, történetünk tévelygései s a napjainkat jelző katasztrófák között az emberi gondolat békés virágzását felfedezni; s ebben a tekintetben főleg az ideai Franciaország képesíti el a jövőt azzal, hogy a falai alatt dübörgő háborútól való rettegés s a kebelében feltámadó apagyilkos és ösz- szeesküvő szellem ellenére mégis rózsákat, dalokat és szép könyveket termelt.

Mert sehol az utóbbi hónapok francia regényeihez fogható mérték- ben nem vált valóvá a művészi derűnek s a kor megértésének szintézise, mely már kényszeríti az írókat, hogy az eseményeket ne csak szemlélje, hanem elvegyüljön dübörgő habjaiban. Kétségtelenül sehosem találják meg ennek a kör négyszögesítéséhez hasonló problémának a regényben, sőt a francia írók egyéni fejlődésének könnyedségében való harmónikus megoldását.

S ennek ellenére mincs ország, melynek írói készületlenebbül érkez- tek volna el ehhez a próbához, sehol nem igyekeztek inkább dogmává tenni az íróknak az eseményektől való függetlenségét. Annyira mélyen megengedett volt ez, hogy ha ma erről egy franciával beszélgetni akar- nánk, már azon megütköznék, hogy erről egyáltalán beszélnek, holott az ország legjobb írói már gyakorlatban alkalmazzák e megbomlott el- vet. Az is igaz viszont, hogy ha magukat az írókat kérdezzük meg, azok is hasonló véleményen lesznek, legujabb műveik ellenére; az elméletnek és gyakorlatnak, a regényírók irodalmi felfogásának és regényeik tör- ténelmi fejlődésének ez az ellentéte bizonyára legjellemzőbb jegye a há- ború vérgőzétől eltelt s a remény trópusi napjától égetett szellem egy korszakának, melyben egymásraismerni kényszerülnek a népek a világ keresztutjain.

S ebben a tekintetben mi sem jellegzetesebb annál az élő és megin- ditó ellentmondásnál, amit egyik legnagyobb francia, sőt a világ egyik legnagyobb írója jelent? Mikor André *Malraux L'Espoir* c. könyve megjelentik, a könyv, mely valóban a spanyol háboruban született, cse- peg a drámától, aminek a szerző is szereplője volt s ahonnan megnyílt szemmel érkezett vissza — ugyanakkor egy művészeti folyóiratban, a *Verveben* André Malrauxtól a *Művészet lélektana* címen néhány oldalas